

ZAKONSKO UREĐENJE ODRŽIVOG TURIZMA U ZEMLJAMA TRANZICIJE

LEGAL PLANNING FOR SUSTAINABLE TOURISM IN TRANSITION COUNTRIES

Armand Krasniqi

SAŽETAK

Održiv ekonomski i turistički razvoj, uzimajući u obzir trend i dinamiku savremenih globalnih razvoja, smatraju se neophodnim društvenim postupcima koji su pretvoreni u standarde i načela koja se efikasno moraju primenjivati u naš život. Turizam u svojstvu ekonomske delatnosti smatra se da ima mnogo heterogeniju prirodu u planu teoretskih studija, ali i u pozitivnim i negativnim refleksijama koje se pojavljuju u postmodernom svetu. Normalno postmodernitet i sam proces globalizma su determinisali racionalne i ekipne pristupe svih zainteresovanih aktera kako bi se nova logika ekonomskih razvoj bazirala na načelima održivosti, balansa i planiranja potrošnje prirodnih resursa. Veliki razvoj tehnike i tehnologije i takmičenja za razvoj i prodor u globalnim tržištima, zahvaljujući načelima slobodne trgovine, učinilo je, da eksploatacija resursa ne samo da bude divlja, već i ozbiljno se dovode u opasnost biodiverzitet i globalna životna sredina. Nova paradigma „za održiv razvoj“ zahteva i stvaranje zakonske osnove koja treba da se zasniva na međunarodnim konvencijama, deklaracijama i akcijama, kako bi bila laka, primenjiva i prihvatljiva od društva, ali ujedno mora da obezbedi i da garantuje efektanu modernu strategiju razvoja.

Ključne reči: privreda, turizam, održiva strategija, zakonodavstvo, međunarodne konvencije i deklaracije.

Key words: economy, tourism, sustainable strategies, legislation, international conventions and declarations.

ABSTRACT

Sustainable economic and tourism development, taking into account the trend and dynamics of modern global development, is considered essential to social practices which are converted into standards and principles that must be effectively applied in our lives. Tourism as an economic activity is considered to have a much more heterogeneous nature of the field of theoretical studies, but also the positive and negative reflections that appear in the postmodern world. Normal post - modernity and the process of globalization have determined the rational and team approach by all concerned actors to the new logic of economic development based on the principles održljivosti, balance and consumption of natural resources planning. Large engineering and technology development and competition for development and penetration into global markets, thanks to the principles of free trade, seemed to exploitation of resources not only to be wild, but also seriously endangering biodiversity and global environment. The new paradigm of "sustainable development" requires the creation of legal basis, which should be based on international conventions, declarations and actions, so that was easy, applicable and acceptable by society, but also must provide and guarantee effective modern strategy development.

UVOD

U poslednjim decenijama turizam, kao pozitivno ali i negativno gledište je razvijen i uvršten u značajne faktore u kontekstu

održivog razvoja. Prema sigurnim podacima unutar zemalja EU, turizam je jedan od značajnih ekonomskih sektora sa 9% zaposlenih i 9% učešća u potrošnji. Takođe, turizam predstavlja jednu od pet kategorija izvoza u 83% svih zemalja sveta i jedan od glavnih izvora prihoda valute skoro u 38% zemalja. U mnogo zemalja turizam ima neku od glavnih uloga u privredi, kao izvor zapošljavanja i efektivna strategija protiv siromaštva. Prema predviđanjima Međunarodne organizacije turizma (MOT) očekuje se, da će dolazak turista u Evropi biti udvostručen do 2020. sa približnim prihodima od oko 720 miliona €. Sa druge strane ovaj očekujući razvoj podrazumeva i nosi u sebi ozbiljnu opasnost za životnu sredinu i dobrobit stanovništva, ali i za turizam kao industriju.

Povećanjem slobodnog vremena, ličnih dohoda i na osnovu dosadašnjih trendova turističkih kretanja, otprilike 180 miliona Evropljana idu na odmor svake godine. Karakteristika ovih turista je moderni avanturistički duh, ali i povećani zahtev o letnjim odmorima, koji se dopunjuju sa ostalim aktivnostima u prirodi, kulturi, rekreaciji itd. Primećeno je da većina turista izbegavaju destinaciju nemirnih i nesigurnih sredina. Evidentno je da se aktuelno turisti kreću prema centralnom i istočnom Sredozemlju. Zahvaljujući razvoju tehničko tehnoloških sredstava, putovanja se realizuju lako i nadalje destinacije su relativno bez problema dohvatljive.

U tom smislu i novi koncept turističkog razvoja svakako mora se zasnivati na načelu tržišta, privatnu inicijativu, malu privredu, nove vrednosti, komplementarnost raznih resursa, jezera, reka, kao i teritorija u njihovoj pozadini (kontinentalni deo), ekološki balans, kao i načela razvoja regije kao funkcionalne celine. Sve to podrazumeva i novu koncepciju turističkog marketinga koji u sebi po-

drazuje pozicionisanje regije i njenih delova, turističke proizvode i njihov plasman na određena tržišta, kao i turističke alternative. Logika održivog razvoja zasnivana na gore navedenim komponentama mora se zasnivati na sigurnoj i jakoj zakonskoj osnovi. Prema tome, obaveza je vladinih institucija na svim nivoima, kancelarija ili turističkih saveza zajedno sa grupama interesa da svojim ozbiljnim doprinosom se angažuju da zakonska osnova bude racionalnija, efikasnija i integrirajuća.

- Smisao i značaj teorije o održivom turizmu

Razvojna ekspanzija i nekontrolisani razvoj turizma, posebno u zadnjim decenijama praćen je sa mnogo nepoželjnih ekoloških, socijalnih i kulturnih posledica itd, zbog nepostojanja koncepta održivog razvoja. Održiv razvoj turizma, kao i ostalih delatnosti, pre svega, zavisi od mogućnosti životne sredine i osnova za dugotrajni razvoj. Prema tome, svim učesnicima i nosiocima turističkih delatnosti postavlja se jasan zahtev da poštuju i maksimalno sprovedu potrebu održivog razvoja putem strateških razvijanja i ostalih načina tretiranja.

Definicija održivog turizma je još uvek neprecizirana i u toku razmatranja još uvek trpi neprekidne izmene. Kao i sa samom definicijom o turizmu, proces za preciziranje definicije održivog turizma sigurno će biti nastavljen i u narednim godinama, dok se ne nađe prihvatljiva opcija od većine teoretičara. Sa gledišta Svetske organizacije turizma i Programa UN-a o životnoj sredini, održivi turizam kao ekonomska delatnost, akceptira se kao razvojni i logični proces ekskluzivno zasnivan na poštovanju i realizaciji potreba turista, u kvaliteti nosioca ponude, a u skladu sa tim i očuvanje životne sredine i mogućnosti sa kojima raspolaže određena turistička destinacija. Drugim rečima, kon-

cept razvoja održivog turizma mora biti zasnovan na usmeravanju turističke delatnosti koja će omogućiti postizanje ekonomskih, društvenih i estetskih ciljeva i istovremeno očuvanje vrednosti i imovine povezane sa socijalnim integritetom, osnovnim ekološkim procesom i biološkim diverzitetom. U dokumentima Saveza prirodnih i nacionalnih parkova Evrope– EUROPARC, izrazom održiv turizam podrazumeva se “svaka vrsta turizma koja doprinosi čuvanju životne sredine, ekonomskog i socijalnog integriteta i unapređenju prirodnih i kulturnih vrednosti”.

Aktuelno stanje ove situacije može se konstatovati kao sledeće: degradacija životne sredine progresivnim tempom od strane turista; nedovoljna svest o indikatorima održivog razvoja; razvoj masovnog turizma praćen sakupljanjem mnogo posetioca u određena mesta i u određeno vreme kao veoma ozbiljan problem. Zajedno sa tri gore navedena parametra potencijalne mogućnosti za konflikt između lokalnog stanovništva i turista koja se manifestuju gubitkom gostoprimstva, smanjenjem motiva, povećanjem agresivnosti itd; dovođenje u opasnost lokalne kulture kao primarne turističke atrakcije ;i pružanje pogrešnih informacija turistima, kao i slabe efekte preduzetih mera u cilju otklanjanja negativnih trendova.

Ekskluzivni cilj u kome se mora odrediti i na koji se mora maksimalno zasnovati je održivi turizam, odnosno usklađeni turizam na osnovu integralnog pristupa koji će se fokusirati na akcentu pet komponenata i to: očuvanje životne sredine, afirmacije socijalnog integriteta, poštovanje kulturnih posebnosti lokalnog stanovništva, optimalna realizacija turističkih potreba i stvaranje profita.

Svakodnevno da se oživotvori praksa održivog turizma, neizbežno moramo uspostaviti model razvoja koji će maksimalno potencirati odnose i pozitivnu saradnju između kategorija i gore navedenih ciljeva, ali

i sa druge strane istim intenzitetom da potencira i maksimalno minimizira sve negativne efekte. Ciljevi koji se potenciraju ujedno su i preduslovi koji se moraju obavezno realizovati. Posebno se mora istaći da, za razliku od dosadašnje prakse novi razvojni turistički proces mora se zasnovati samo na planu gde dolazi do izražaja značaj zaštite životne sredine, dok privreda ne izgubi svoj značaj u relativnom smislu.

Činjenica je da ispravno usmereni turizam sa ekonomskog gledišta može stvoriti dobre poslovne rezultate u kratkom vremenskom periodu i može obezbediti dovoljnu realizaciju zahteva turista, ali sa druge strane i da stvara posledice- negativne efekte za životnu sredinu i lokalno stanovništvo. U stvari, to je način gde je turizam, uglavnom, razvijen u nekoliko zadnjih decenija. Dokaz o tome je sadašnji način pružanja usluga od raznih turističkih agencija, pre svega one iz hotelijerstva, saobraćaja i agencije za putovanja. U skladu sa tim, u prošlom periodu, profit, zapošljavanja, učešće u bruto nacionalnoj proizvodnji i zadovoljstva turista su podvučeni kao osnovni elementi za ocenu uspešnog turističkog razvoja.

Imajući u obzir postojeće definicije, stavove i komentare o održivom turizmu, opredelili smo se za sledeću definiciju: Održivim turizmom podrazumevamo integrisani i kompleksni razvoj kojim se istovremeno realizuju heterogeni ciljevi od kojih nijedan ne može biti dominantni nad drugom relacijom, a to su: stvaranje ekonomskog profita, zaštita i očuvanje socijalnog integriteta domaćeg stanovništva, afirmacija kulturnog integriteta, receptivnih oblasti, zaštita životne sredine i optimalna realizacija turističkih zahteva.

U skladu sa gore navedenim ispada, da turizam mora integrisano biti orjentisan skupa sa ostalim komplementarnim delatnostima, unutar šire strategije i održivosti određenog prostora. Takva prisutnost turizma

omogućava stvaranje dugoročnog društvenog zadovoljstva, gde pre svega se ne uništavaju prirodni resursi i gde se ne dovodi u opasnost ljudski život.

Osnovna načela za održiv turizam

Realizacija ciljeva koji proizilaze iz koncepta razvoja održivog turizma podrazumeva donošenje i sprovođenje mnogo odluka koje će biti prilagođene budućim trendovima u dužem vremenskom kontekstu, što se razlikuje od tradicionalnog načina planiranja i donošenja odluka. Po našem mišljenju, koncept održivog turizma predstavlja esencijalnu etičku izmenu kod svih učesnika turističkog procesa, od turističke privrede u svojstvu nosioca i kreatora ponude, do turista u svojstvu njihovog korisnika. Ako se postigne konsenzus u vezi značaja osnovnih etičkih načela, kao akcionarskih uslova i pretvaraju se u osnovne komponente u odlučivanju mogu se očekivati pozitivni rezultati i razvoj turizma na održivoj osnovi.

Etička osnova održivog turizma je tesno povezana sa dva smisla: “potreba– zahtev” i “odgovornost”. Danas, turistički zahtevi ili zahtevi za putovanje smatraju se kao osnova za ljudske potrebe i zadovoljstva koje omogućava stanovništvo receptivnih zemalja kako bi za sebe ispunili ekonomske i socijalne potrebe. Koncept održivog razvoja obavezuje da se ti zahtevi moraju ispuniti na taj način, i u meri da budućim pokoljenjima omogući njihovo korišćenje, onoliko koliko ih koriste sadašnje generacije. Današnje generacije moraju poštovati prava svojih naslednika do iste ili veće mere, kako bi turistički zahtev zadovoljio obe stranke i da turizmu obezbedi održiv razvoj, vreme –egzistenciju. Ovo je u stvari prvo načelo održivog turizma. Prema tome, razvoj turizma može se realizovati na način koji obezbeđuje racionalno korišćenje resursa životne sredine, poštovanje kulturnih vrednosti, afirmacija autentičnih i specifičnih vrednosti iz određenih oblasti, duh i tradiciju

određene zemlje od značaja za domaće stanovništvo. Prilikom donošenja odluka, svakako se više moraju ceniti alternativne mogućnosti i sa aspekta stvaranja konkretnih pozitivnih i negativnih efekata i moramo se pridržavati sledećih pravila:

- Izbegavanje negativnih posledica: dok postoje i minimalne mogućnosti stvaranja negativnih efekata, svakako moraju se obezbediti i ostale razvojne opcije.
- Procena negativnih efekata: ako nije moguće izbegavanje negativnih efekata moramo se opredeliti za one manje negativne i koje sa vremenskog aspekta su kraće.
- Minimizacija negativnih efekata: sa etičkog aspekta opravdane su samo aktivnosti čiji negativni efekti se mogu redukovati u velikoj meri.

Od navedenih pravila proizilazi, da procena ekonomskog i socijalnog uticaja na životnu sredinu mora prethoditi svakom razvojnom projektu srednjih i velikih srazmera na kojima se zasniva turistički razvoj određene zemlje. Blizu nje, svaka faza ekonomskog razvoja mora se proceniti i monitorisati sa kritičkog aspekta kako bi se na svaki način potvrdili efekti donošenja odluke i da se interveniše na mestima gde nisu planirani određeni procesi. Da bi postigli održiv razvoj turizma, zahteva se integrisani pristup planiranja menadžmenta istog.

- Načela na osnovu kojih se mora urediti pravna osnova o održivom turizmu
Proces integracije na ovim prostorima i potreba održivog razvoja je u toku, ali isto tako i faktičko stanje u oblasti transformacija i društvene tranzicije se smatra kompleksnom i komplikovanom. Bazirajući se na ove konstatacije, ispred relevantnih institucija pojavljuje se potreba davanja odgovora o putu koji treba pratiti. Koje su metode, pravni ekonomski i društveni angažmani koji se trebaju preduzeti kako bi turizam i hotelijerstvo bili pozitivni faktori održivog društvenog razvoja i profitabilna delatnost za subjekte

biznisa? Kako treba da turizam učinimo ili da iskoristimo kao faktor približavanja sa EU? Na osnovu razvojnih potreba i gore navedenim poteškoćama, svakako uzimajući u obzir i pitanja koja su identifikovana kao problematična, koja svakako treba hitno tretirati kako bi se minimizovale ili eventualno otklonile, verujemo da u što kraćem roku moraju se preduzeti sledeće mere: osim približavanja zakonodavstva sa promovisanim deklaracijama Svetske organizacije turizma koje se referišu održljivom razvoju turizma, moraju se realizovati i sledeći zadaci:

- Zakonska i podzakonska akta iz oblasti turizma i hotelijerstva koja su preuzeta i prevedena iz raznih zemalja i koja nisu uopšte prilagođena uslovima i ekonomskim mogućnostima, kao i održivom turizmu, moraju se ponovno razmatrati, dopuniti kako bi u ovoj fazi bili profesionalnije, realnije i fleksibilnije kako bi se prilagodili domaćim okolnostima.
- Da turizam i hotelijerstvo, iako imaju sličnosti i služe istoj misiji, u interesu kvalitete, moraju se urediti posebnim zakonima, a nikako da budu obe uređene samo jednim zakonom.
- Nepostojanje sistemskih zakona, koji bi posebno uredili turizam i hotelijerstvo, da se uredi donošenjem ostalih zakona koji će garantovati fazu uspešne tranzicije i koji nakon određenog vremenskog perioda bi se zamenili sa zakonima EU.
- Od određene stručne instance, profesionalna udruženja i grupe interesa da se identifikuju, sistematizuju, kodifikuju i publikuju u uzance koje pripadaju zemlji i da se prioritet da onima koji su kompatibilna sa visokim standardima zemalja EU.
- Da u parlamentarnim grupama budu uključeni i predstavnici civilnog društva koji predstavljaju interes biznisa i građana kako bi dotični zakonski akti o održivom turizmu bili sprovodivi na terenu.
- Određena zakonska i podzakonska

akta znače, da međunarodni ugovori ne budu prepreka za domaći biznis, samo što su u skladu sa aktima, standardima i ugovorima iz EU-a, naprotiv.

- Vlada Kosova, odnosno Ministarstvo za trgovinu i industriju da osnuje turističku kancelariju Kosova koja će imati ulogu koja joj pripada, u sklopu nacionalnog razvoja i međunarodne saradnje, kao i u promovisanju koncepta održivog razvoja.
- Da se stimulišu i podrže NVO-e kako bi stvorile i sprovodile projekte edukacije, osveščivanja i obrazovanja subjekata biznisa, ali i građana o održivom turizmu na osnovu Agende 2010.
- Razmotriti mogućnosti donošenja i sprovođenja poreskih olakšica za uspešne subjekte o formama održivog turizma, a posebno da se poštuju, stimulišu i potpomažu subjekti koji su orjentisani na razvoj ekoturističkih kapaciteta.
- Posebno, bi bilo dobro kada bi se formirala jedna miks trupa međuvladine TASK FORCE koja bi odgovorno i autoritativno doprinela u sprovođenju razvojnih strategija i otklanjanja poteškoća i sprovođenja zakonodavstva.

Preporuke

Uzimajući u obzir obaveze naše zemlje prema samom konceptu održivog razvoja, iako Kosovo nije potpisnica dokumenata iz Ria - Agenda 21 (Rio de Janeiro 1992), Plan implementacije, 41 – Count Samita Ria 10 (Johanesburg, Južna Afrika 2002), postojeća zakonodavna celina, iako ne potpuna je kompatibilna sa aktima, strategijama i respektivnim međunarodnim deklaracijama. Među opštim pravnim aktima takvog karaktera se smatra Zakon o zaštiti životne sredine na Kosovu (opšte odredbe član 7, instrumenti za zaštitu životne sredine). Na osnovu postojeće osnove možemo zaključiti da ne postoji nijedna prepreka da bi imali sveobuh

vatnu primenjivu strategiju koja će obezbediti:

- usvajanje i sprovođenje zakona i odluka koje obezbeđuju balans između zaštite životne sredine i ekonomskog razvoja putem integracije zaštite životne sredine u svim sektorijalnim politikama;
- planiranje i održivo korišćenje prirodnih izvora, dobara i energije ;
- moderni razvoj turizma koji se uglavnom zasniva na originalnom kvalitetu prostora i izvora ;
- uloga države u oblasti infrastrukture, finansiranja, komunikacije itd, potom vidan rast u tržištu turizma koji se pruža pretvoren u destinacije zaštićene prirode;
- stvaranje političkih, ekonomskih i institucionalnih uslova za sprovođenje održivog razvoja

Karakteristike teritorija Kosova i njen prirodni model sa stvorenim vrednostima su realtivno dobre za moderni koncept održivog turizma. Iako Kosovo još uvek nema tradicionalne turističke programe o šumskom i ruralnom turizmu, destinacijama itd, strategija može da izmeni ovaj statički koncept sa dinamičnijim. Ali ipak, mogući diverzitet Kosova može da potpuno ispuni moderne zahteve aktivnog turizma i mogu biti predstavljena kroz „ programe za turističke destinacije na Kosovu“, u skladu sa održivim razvojem i očuvanjem zaštićene zone životne sredine. Održiv turizam obuhvaća aktivnosti koje imaju manje negativnog uticaja na životnu sredinu. Nažalost, na Kosovu je evidentan nedostatak adekvatne infrastrukture koja bi podržala razvoj održivog turizma. Isto tako nedostaje efikasni i pogodni način planiranja i menadžmenta otpadaka u turističkim zonama i u ovom slučaju manje negativni uticaji turističkih aktivnosti na životnu sredinu. Moramo istaći da za oživotvorenje u praksi, ove filozofije, moramo se rukovoditi načelom " za razvoj prijateljske ekološke tehnologije". Globalna platforma o izmenama koja se

nalazi u raznim dokumentima , kao što je Globalni kod etike u turizmu, Svetske organizacije turizma; Deklaracija o ekoturizmu iz Kuebeca, Preporuke za razvoj održivog turizma u zonama u opasnosti, Direktive za očuvanje bio diverziteta upućuju i obavezuju za novu paradigmu razvoja turizma putem: multisektorijalnih planiranih aktivnosti, maksimalno socijalni lokalni pristup uz doprinos održivom menadžmentu životne sredine i obezbeđivanje kulturne razmene koja osigurava potreban dijalog na svim nivoima.

ZAKLJUČAK

Pravci razvoja savremenog sveta su direktno povezani sa problematikom aktivnosti i postojanja čoveka. to nije fraza, već realnost sa kojom se suočavaju ljudi u celom svetu i prema određenom intenzitetu i standardu. Dok smisao razvoja za nekog ima magičan sadržaj i mogućnost za nova dostignuća, za druge ova koncepcija podrazumeva opomenu i potrebu za izlazak iz kriza. Za obe stranke-jednako nada, očekivanje i angažman da će razvoj doneti nešto bolje.

Turizam je naša svakodnevica, deo današnjice za najveći deo globusa i sigurno i budućnost ove planete. Obzirom da današnjicu možemo poznati i analizirati, budućnost na osnovu projekcija, možemo predvideti i na osnovu informacija i naučnih metoda . Sve to u cilju procene i određivanje akcija koje upućuju prema uspehu. Iako, relativno mnogo u svesti ljudi, turizam kao fenomen u zemljama gde je razvijen do sada je doneo pozitivne efekte, ali koji put i negativne. O značaju ovog fenomena mnogo se govori, proučava se kao naučno i akademsko gledište i u celosti, u ljudskoj zajednici.

Perspektiva turizma na osnovu pravne regulative i ekonomskog delovanja sačinjena je upravo od ova dva komponenta koji na kraju imaju istaknut uticaj o održivom razvoju.

Normalno, na osnovu ovih razmatranja doneli smo zaključke o njihovoj logičnoj vezi i upravo na toj osnovi je obrađena ova tema. Cilj je dobijanje odgovora na pitanje: Da li Kosovo ima potrebu da ima zajedničku razvojno pravnu i ekonomsku strategiju za održiv turizam?

Skoro u svim strateškim ekonomskom dokumentima nalazimo opisivanja o potrebama zakonodavstva i vladavine zakona. Ali, sa druge strane, nigde ne možemo primetiti koji su zaista potrebni zakoni i njihov sadržaj koji će biti u funkciji organa i nadležnih institucija kako bi stupili u akciju i snažno oživotvorili održiv ekonomski i turistički razvoj.

U toku razmatranja ove problematike došli smo do konstatacije da turizam i hotelijerstvo kao društveni fenomeni se karakterišu po komplikovanosti, sa pravnog i ekonomskog aspekta, Ova činjenica svakako se mora eliminisati od samog početka ponovnim razmatranjem i približavanjem domaćeg zakonodavstva i stvaranjem nove zakonodavne osnove zasnovane na prihvatljive i standardizovane međunarodne zakone. Bez sumnje, teritorija Kosova ima mogućnosti i potencijale da razvije održivi turizam, ali osim strategije sa institucionalnim i ne institucionalnim akterima, za garantovan uspeh, zakonska osnova i beskorisna volja za njegovo sprovođenje je odlučujuća osnova razvoja.

LITERATURA

1. Hetemi Dr. Mehdi, E drejta me njohuritë themelore të së drejtës afariste, Priština 1996.
2. Folsom R., European Union Law, Ts. Paul, v.1999.
3. Goldštajn, A., Privredno ugovorno pravo., Informator, Zagreb 1980.
4. Inskepp E., Tourism Planning. An Integrated and Sustainable Development, New York, v.1990.
5. Krasniqi Mr. Armand., E drejta në turizëm dhe hotelieri, Peç 2004.
6. Krasniqi Mr.Armand Administrimi i shërbimeve në turizëm dhe hotelieri, Pejë 2005.
7. Kripendorf, J., Reconciling Tourist Activities with Nature Conservation Council of Europe, Trasbourg, 1992.
8. Jovanović Dr. Spirović Lucija., Privredno Pravo, Beograd 1999.
9. Zakon o hotelijersko turističkoj delatnosti Kosova, br. 2004 / 16
10. Viša sila i slučaj u obligacionom pravu., Pravni informator., http://www.informator.co.yu/informator/tekstovi/sila_607.htm, marrë me 01.10.2007.
11. EUROPARC Federation Strategy Challenges and opportunities for European protected areas
12. Zakon o zaštiti životne sredine na Kosovu br. 03 / L – 025
13. Zakon o strateškoj proceni životne sredine na Kosovu, br.03 / L – 015
14. Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu na Kosovu, br. 03 / L – 024
15. Zakon o hotelijersko turističkoj delatnosti Kosova, br. 2004 / 16

Web stranice :

1. <http://www.europarc.org>
2. <http://www.unwto.org>